

МЕЖІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ВИКОНАВЦЕМ ЗАПОВІТУ

Олександр Кухарев,

канд. юрид. наук,

викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

Навчально-наукового інституту права, економіки та соціології
Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті розглянуто проблеми здійснення виконавцем заповіту своїх повноважень та встановлюються межі їх здійснення. Обґрунтовано висновок про те, що межі повноважень виконавця заповіту залежать від способу призначення останнього.

Ключові слова: заповіт, виконання заповіту, виконавець заповіту, межі повноважень.

Проголошення і захист права власності, скасування обмежень щодо кількості та вартості майна, яке може перебувати у власності осіб, зумовили нагальну необхідність, крім іншого, забезпечити належний перехід майна та майнових прав після смерті власника в порядку спадкового правонаступництва. У цьому аспекті вельми актуальною є діяльність виконавця заповіту, який призначається саме з метою реалізації волі спадкодавця, визначеної в заповіті. Участь у спадкових правовідносинах виконавця заповіту є додатковою гарантією виконання заповідальних розпоряджень належним чином і в установленний строк.

Реалізувати волю заповідача можна лише у разі надання виконавцю заповіту широкого кола повноважень, а також нормативного закріплення меж їх здійснення. Тільки тоді виконавець заповіту виступатиме як самостійний суб'єкт спадкових правовідносин, який певним чином може впливати на динаміку їх розвитку. Повноваження виконавця заповіту встановлені ст. 1290 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України: управління спадщиною; вжиття заходів щодо охорони спадкового майна та забезпечення повідомлення спадкоємців, відказоодержувачів, кредиторів про відкриття спадщини; вимагання від боржників спадкодавця виконання ними своїх зобов'язань; забезпечення одержання частки спадщини кожним із спадкоємців (у розмірі, визначеному заповітом) та особами, які мають право на обов'язкову частку у спадщині; забезпечення виконання спадкоємцями дій, до яких вони зобов'язані заповітом.

Слід зазначити, що нормами матеріального права не визначені межі здійснення повноважень виконавцем заповіту, хоча потреба в цьому є. Адже спадкоємці, їх законні представники, а також орган опіки та піклування мають право згідно із ст. 1293 ЦК України оскаржити до суду лише ті дії виконавця заповіту, які не відповідають вимогам ЦК України, інших законів, порушують інтереси

спадкоємців. Так, серед повноважень виконавця заповіту є обов'язок вимагати від боржників спадкодавця виконання ними своїх зобов'язань (п. 3 ч. 1 ст. 1290 ЦК України). Проте окремо не закріплено право виконавця заповіту на звернення до суду з позовами до боржників спадкодавця. Тому на практиці можуть виникнути певні складнощі у процесі виконання зазначеного обов'язку. Невипадково деякі автори взагалі заперечують наявність у виконавця заповіту права на звернення до суду. Зокрема, С. Фурса та Є. Фурса стверджують, що оскільки права виконавця заповіту не порушені, він не може в порядку ст. 3 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України звернутися до суду [1, с. 183].

Для визначення меж здійснення повноважень виконавцем заповіту доцільно з'ясувати поняття «межі здійснення повноважень» у контексті відносин з виконання заповіту. На нашу думку, під межами здійснення виконавцем заповіту своїх повноважень слід розуміти сукупність дій, які виконавець заповіту вчиняє в межах виконання заповідальних розпоряджень.

Окремо слід вказати, що здійснення виконавцем заповіту своїх повноважень породжує правові наслідки для інших суб'єктів спадкових правовідносин. Так, дії виконавця заповіту щодо управління, охорони, зберігання спадкового майна впливають на інтереси спадкоємців як потенційних власників цього майна, які зацікавлені у його цілісності та збереженні; кредиторів спадкодавця, оскільки відповідно до ст. 1282 ЦК України спадкоємці відповідають за боргами спадкодавця в межах вартості майна, одержаного у спадщину: зменшення спадкових активів внаслідок втрати, знищення майна має наслідком і пропорційне зменшення розміру боргу, за яким відповідає спадкоємець.

Межі здійснення виконавцем заповіту своїх повноважень були предметом дослідження переважно цивілістів дореволюційного

періоду, оскільки законодавство та практика того часу містили більше можливостей щодо виконання заповіту. З цього приводу А. Гордон зазначав, що найбільш точний спосіб визначення меж здійснення повноважень виконавцем заповіту – це встановлення їх волею заповідача [2, с. 255, 256]. Аналогічне стверджував В. Фрідштейн, вказуючи на залежність прав виконавця заповіту від волі заповідача, вираженої в самому заповіті [3, с. 69]. Невипадково проект Цивільного укладення Російської імперії в ст. 1442 передбачав положення про те, що права та обов'язки «душоприказника» визначаються заповітом. У випадку, коли заповідач не визначав прав та обов'язків «душоприказника», вони встановлюються законом [4]. Іншими словами, при визначенні повноважень виконавця заповіту перевага надавалася заповіту.

Учені радянської доби здебільшого довели, що джерелом прав та обов'язків виконавця заповіту є закон [5, с. 411; 6, с. 36].

Сучасні дослідники теж дискутують з цього питання. Дещо звужує межі здійснення повноважень виконавцем заповіту В. Васильченко, який вважає, що основним функціональним призначенням виконавця заповіту є повне сприяння здійсненню останньої волі спадкодавця, пов'язаної з розпорядженням спадковим майном, зазначеним у заповіті [7, с. 147]. Такий підхід є певною мірою спірним, оскільки, якщо виконавець заповіту лише сприяє здійсненню останньої волі спадкодавця, то виникає закономірне питання: а хто безпосередньо здійснює цю волю? На нашу думку, логічно, що саме виконавець заповіту виконує заповідальні розпорядження, а тому межі його повноважень є значно ширшими.

С. Фурса та Є. Фурса зазначають, що за своєю суттю роль виконавця заповіту не може зводитися до представництва волі тільки заповідача, тут мають враховуватися права й інтереси спадкоємців, інших заінтересованих осіб, у тому числі суспільні інтереси, якщо у заповіті є відповідні умови. При цьому певні переваги мають надаватись охороні та захисту останнього волевиявлення заповідача, що зумовлює пріоритети у діяльності виконавця заповіту [1, с. 173].

Викладені позиції, з урахуванням норм чинного законодавства, не дають однозначної відповіді на питання про те, в яких межах виконавець заповіту здійснює свої повноваження, які чинники впливають на встановлення цих меж. Отже, окреслена проблема залишається не вирішеною та потребує ретельного наукового аналізу.

Метою цієї статті є визначення меж здійснення виконавцем заповіту своїх повноважень і з'ясування умов, які впливають на їх зміст.

Повноваження виконавця заповіту й особливості їх здійснення вже розглядалися на рівні наукової статті [8], проте з'ясування меж здійснення повноважень зазначеним суб'єктом автор не мав на меті.

Встановлення меж здійснення повноважень виконавцем заповіту має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки окреслює ті дії, вчинення яких породжує правові наслідки для всіх учасників спадкових правовідносин. Зазначене набуває актуальності з урахуванням того, що заповідача на момент виникнення повноважень виконавця заповіту немає в живих, а тому в деяких випадках досить складно встановити зміст його розпоряджень та особливості їх виконання.

Насамперед слід зазначити, що, виходячи із змісту ст. 1290 ЦК України, повноваження виконавця заповіту охоплюють лише його обов'язки, оскільки у статті йдеться саме про виконання. Права ж не виконуються, а здійснюються. Так, відповідно до ст. 12 ЦК України особа здійснює своє цивільне право вільно, на свій розсуд. Це означає, що суб'єкти цивільного права без будь-якого стороннього впливу та можливого тиску обирають варіанти дозволеної поведінки, які полягають у реалізації належних їм правомочностей, що складають відповідне суб'єктивне право. Стаття 14 ЦК України встановлює, що цивільні обов'язки виконуються.

Отже, всі повноваження, закріплені ст. 1290 ЦК України, необхідно розглядати як суб'єктивні обов'язки виконавця заповіту. Що стосується його прав, то їх виокремлено лише статтями 1291 та 1295 ЦК. До них, зокрема, відносяться право виконавця заповіту на плату за виконання своїх повноважень і право виконавця заповіту на відмову від здійснення своїх повноважень.

До речі, ЦК УРСР 1963 р. пов'язував повноваження виконавця заповіту з правами останнього. Так, ст. 547 ЦК УРСР 1963 р., яка мала назву «Повноваження виконавця заповіту» встановлювала, що виконавець заповіту має право вчиняти всі дії, необхідні для виконання заповіту.

Слід зазначити, що законодавець допускає в главі 88 ЦК України певні термінологічні неточності. Так, в одних статтях вживається термін «виконання» щодо повноважень виконавця заповіту (ст. 1291), в інших – «здійснення» (статті 1294, 1295).

Основним чинником, що впливає на межі встановлення повноважень виконавця заповіту, є спосіб призначення останнього. ЦК України передбачає чотири такі способи: призначення виконавця заповіту безпосередньо заповідачем (ст. 1286); спадкоємцями (ч. 2 ст. 1287); судом за позовом одного із спадкоємців (ч. 3 ст. 1287) та нотаріусом (ст. 1288).

Визначаючи межі здійснення повноважень виконавцем заповіту в кожному з окреслених

випадків, слід звернути увагу на те, що одним із базових принципів спадкового права є *принцип свободи заповіту*. Сутність цього принципу полягає в тому, що заповідач може не лише розпорядитися всім майном або його часткою, призначити спадкоємцем будь-яку особу або позбавити спадщини спадкоємців за законом, не обґрунтовуючи причини, а й покласти на виконавця заповіту виконання додаткових обов'язків, не передбачених законом. Ідеться, наприклад, про продаж спадкового майна та розподіл отриманих коштів між спадкоємцями у визначених частках, поховання у певному місці, опублікування рукописів тощо. Крім того, ст. 6 Закону України «Про поховання і похоронну справу» від 10.07.2003 р. встановлюється право громадян на поховання їхнього тіла та волевиявлення щодо належного ставлення до тіла після смерті. Таке волевиявлення може бути виражене у згоді чи незгоді на проведення патолого-анатомічного розтину, на вилучення органів і тканин тіла, у побажанні бути похованим у певному місці, за певними звичаями, поруч з певним раніше померлим або бути підданим кремації. Отже, у заповіті може бути встановлена вся церемонія поховання з урахуванням побажання померлої особи. Здійснення волі заповідача щодо цього повинно охоплюватися повноваженнями виконавця заповіту.

Таким чином, незважаючи на відсутність у ст. 1290 ЦК України застереження про невичерпний перелік повноважень виконавця заповіту, на останнього за волевиявленням заповідача можуть бути покладені додаткові обов'язки. У цьому випадку заповідач, розширюючи повноваження виконавця заповіту, буде обмежений лише змістом ст. 13 ЦК України щодо утримання від порушення прав інших осіб, заподіяння шкоди довкіллю або культурній спадщині, а також обов'язку дотримуватися моральних засад суспільства.

Оскільки, заповіт – це правочин, до правовідносин щодо складання та виконання заповіту можна застосувати окремі норми глави 16 ЦК України як загальні в тому обсязі, в якому вони не суперечать суті досліджуваних правовідносин. Так, відповідно до ст. 203 ЦК України зміст правочину не може суперечити ЦК, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства. Отже, до заповідальних розпоряджень слід застосовувати аналогічні вимоги. Виходячи з викладеного, виконавець заповіту повинен утриматися від виконання заповідальних розпоряджень, зміст яких суперечить закону та моральним засадам суспільства. Так, неприйнятним буде виконання розпорядження заповідача щодо образи виконавцем заповіту третьої особи, знищення її майна тощо. І хоча нотаріус перевіряє, чи не містить заповіт розпоряджень, що суперечать

чинному законодавству (п. 160 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2004 р. № 20/5), зазначені заповідальні розпорядження можуть міститися в секретному заповіті. До таких заповідальних розпоряджень застосовуються правові наслідки недійсності правочину, встановлені ст. 216 ЦК України. Разом із тим виходячи із загального правила ст. 217 ЦК України, недійсність окремих заповідальних розпоряджень не має наслідком недійсності всього заповіту.

Досвід деяких зарубіжних країн свідчить про більш досконалий підхід до встановлення повноважень виконавця заповіту. Так, ЦК Російської Федерації містить положення про невичерпний перелік повноважень виконавця заповіту, закріплюючи можливість покласти на нього вчинення дій, не передбачених законом (ст. 1135). У ЦК Грузії обсяг повноважень виконавця заповіту визначається правилом про те, що виконавець заповіту має право вчиняти всі дії, необхідні для виконання заповіту (ст. 1415).

Слід зазначити, що правом на призначення виконавця заповіту, крім заповідача, наділені спадкоємці, суд, нотаріус. Зазначені особи не можуть розширити коло повноважень виконавця заповіту, передбачених законом: суд і нотаріус є суб'єктами публічного права, отже, у своїй діяльності керуються виключно правовими приписами згідно із ст. 6 Конституції України, відповідно до якої органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України. Крім того, відповідно до ст. 7 Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. нотаріуси у своїй діяльності керуються законами України, указами та розпорядженнями Президента України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, а на території Республіки Крим, крім того, – законодавством Республіки Крим, наказами Міністра юстиції України, нормативними актами обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Таким чином, суд і нотаріус, здійснюючи покладені на них функції, мають право вчиняти лише дії, які прямо передбачені правовими нормами. Чинне законодавство не містить застережень щодо можливості розширення судом і нотаріусом повноважень виконавця заповіту, встановлених ст. 1290 ЦК України.

Отже, вказані суб'єкти, незважаючи на наявність у них права на призначення виконавця заповіту, не можуть покласти на нього обов'язок щодо продажу спадкового майна, встановлення заповідального відказу тощо, оскільки лише заповідач, як власник майна, наділений таким правом. Крім того, суд і но-

таріус можуть реалізувати право на призначення виконавця заповіту лише за наявності правових підстав, встановлених ЦК України. Так, суд призначає виконавця заповіту у разі спору між спадкоємцями щодо кандидатури виконавця заповіту та за заявою одного з них. Виконавець заповіту може бути призначений нотаріусом у випадку, коли заповідач не скористався таким правом або призначений заповідачем виконавець заповіту відмовився від виконання своїх повноважень чи був усунутий судом, і якщо цього потребують інтереси спадкоємців.

Повноваження виконавця заповіту, призначеного спадкоємцями, обмежені двома чинниками: змістом заповідальних розпоряджень; положеннями ст. 1290 ЦК України. Іншими словами, спадкоємці не можуть розширювати повноваження виконавця заповіту, оскільки мета призначення виконавця заповіту – здійснення волі заповідача. У випадку, коли на виконавця заповіту покладатиметься обов'язок щодо виконання розпоряджень спадкоємців, зазначені правовідносини матимуть зовсім іншу правову конструкцію, трансформуючись у договір доручення.

Таким чином, правом розширити повноваження виконавця заповіту, встановлені законом, наділений лише заповідач. У такому випадку джерелом виникнення повноважень виконавця заповіту є заповіт і закон. У разі ж призначення виконавця заповіту спадкоємцями, судом або нотаріусом, джерелом його повноважень є закон.

Проте встановлення в заповіті додаткових повноважень його виконавця в деяких випадках потребує тлумачення змісту заповіту. Йдеться про покладання на виконавця заповіту обов'язку щодо вчинення дещо суперечливих і важко здійснених дій. У такому випадку, згідно із ст. 1256 ЦК України, тлумачення заповіту може бути здійснене після відкриття спадщини спадкоємцями. І лише у разі спору між спадкоємцями тлумачення заповіту здійснюється судом відповідно до ст. 213 ЦК України. Таким чином, в окресленій ситуації спадкоємці можуть певним чином (опосередковано) впливати на встановлення повноважень виконавця заповіту шляхом тлумачення змісту окремих заповідальних розпоряджень. Втім, зазначене є скоріше винятком із загального правила, оскільки

умовами такого впливу з боку спадкоємців є не лише покладання на виконавця заповіту додаткових повноважень, а й потреба в їх тлумаченні внаслідок неможливості зрозуміти справжню волю заповідача. На особливу увагу заслуговує та обставина, що сам виконавець заповіту не є суб'єктом тлумачення заповіту.

Проведене нами дослідження дозволяє зробити **висновок**, що на встановлення меж повноважень виконавця заповіту впливає спосіб призначення останнього. Покласти на виконавця заповіту додаткові обов'язки крім тих, що встановлені законом (ст. 1290 ЦК України), має право лише заповідач шляхом внесення до змісту заповіту відповідних розпоряджень. У цьому випадку заповідач буде обмежений лише статтями 13, 203 ЦК України. Інші суб'єкти (спадкоємці, суд, нотаріус) не можуть розширити повноваження виконавця заповіту, закріплені ст. 1290 ЦК України; вони наділені лише правом на призначення виконавця заповіту за наявності підстав, встановлених законом.

Література

1. *Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд* / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін.; За ред. С. Я. Фурси. – К., 2007. – 1216 с.
2. *Гордон А.* Представительство в гражданском праве. – СПб., 1879. – 434 с.
3. *Фридрихс В.* Наследство: по 1-й части 10 т. – СПб., 1903. – 150 с.
4. *Гражданское уложение: Кн. 4. Наследственное право: проект Высочайше учрежденной Редакционной комиссии по составлению Гражданского уложения (с объяснениями, извлеченными из трудов Редакционной комиссии)* / Под ред. И. М. Тютримова. – М., 2008. – 296 с.
5. *Рябенцев В. А.* Представительство и сделки в современном гражданском праве. – М., 2006. – 603 с.
6. *Бондарев Н. И., Эйдинова Э. Б.* Завещания, приравняемые к нотариальным и их исполнение. – М., 1975. – 162 с.
7. *Васильченко В. В.* Питання теорії та практики виконання заповіту // *Право і суспільство*. – 2006. – № 3. – С. 144–152.
8. *Кухарев О. Є.* Повноваження виконавця заповіту та їх здійснення за новим Цивільним кодексом України // *Вісник Академії правових наук України*. – 2004. – № 3. – С. 90–97.

The problems of realizing his authorities and their limits by the executor of the will are researched in this article. It is grounded that the limits of such authorities depend on the way of executor's appointment.

В статті рассмотрены проблемы осуществления исполнителем завещания своих полномочий и устанавливаются пределы их осуществления. Обоснован вывод о том, что пределы полномочий исполнителя завещания зависят от способа назначения последнего.

